

KUULTAVAN OIKEUSPSYKOLOGINEN VALMISTELU OIKEUDENKÄYNTIIN TAI VÄLIMIESMENETTELYYN

Tausta

Oikeuspsykologia tieteenalana toimii oikeustieteen ja psykologiatieteen risteyskohdassa ja pyrkii antamaan oikeudellisille toimijoille valmiuksia tulkita ja ohjata ihmisten käyttäytymistä osana oikeusprosessia tai vaihtoehtoista riidanratkaisuprosessia. Oikeuspsykologista asiantuntijatodistelua ja lakimiesten konsultointia on Suomessa käytetty ainakin erilaisissa rikosasioissa (mm. työrikos, henkirikos, seksuaalirikos, kuolemantuottamus) sekä sopimusriidoissa, huoltoriidoissa ja vakuutus oikeusriidoissa. Lakimiesten oikeuspsykologinen konsultointityö voi käsittää esimerkiksi psykologin lausunnon kirjoittamisen, psykologian alan tutkimustiedon välittämisen osaksi oikeudellista kirjelmointia, vastapuolen asiantuntijatodistuksen kriittisen tarkastelun, sekä asianosaisen ja todistajan valmistelun oikeudenkäyntiin tai välimiesmenettelyyn. Tässä artikkelissa tarkastellaan asianosaisen ja todistajan oikeuspsykologista valmistelua oikeudenistuntoon

tai välimiesmenettelyyn siihen liittyvän ulkomaisen tutkimuskirjallisuuden ja artikkelin kirjoittajan käytännön työkokemuksen valossa. Koska tässä käsiteltävän valmistelun keskiössä on ihmisen käyttäytymisen analysointi ja esimerkiksi henkilön puheviestintätaidot sekä erilaiset psykologiset arviointimenetelmät ja interventiot, käytetään tässä käsitettä *oikeuspsykologinen valmistelu*. Lukemisen helpottamiseksi jatkossa kirjoitetaan oikeudenkäyntiin valmistelusta, vaikka asia soveltuu myös asianosaisten ja todistajien valmisteluun välimiesmenettelyyn ja muuhun sellaiseen prosessiin, jossa henkilökuuleminen on erittäin tärkeätä. Kyse on menetelmästä, joka mahdollistaa todistuksen antamisen tehokkaammin ja paremmin ja jonka avulla voidaan vähentää henkilön kuulemisen aikana ja sitä ennen kokemaa stressiä ja mahdollista lisä-traumatisoitumista.¹ Asianosaisten ja todistajan oikeuspsykologisessa valmistelussa ei missään olosuhteissa oikein toteutettuna saa olla kyse siitä, että henkilön kerrontaan vaikutetaan

¹ *Marcus T. Boccaccini & Stanley L. Brodsky* (2002): Believability of Expert and Lay Witnesses: Implications for Trial Consultation. *Professional Psychology: Research and Practice*, Vol 33(4) 2002 s. 384–388, *Stanley L. Brodsky*: Principles and Practice of Trial Consultation. The Guilford Press, 2009, *Rebecca Horn, Simon Charters & Saleem Vahidy*: The Victim-Witness Experience in the Special Court for Sierra Leone. *International Review of Victimology*, Vol 15(3), 2009 s. 277–298, *Simon Ri*: The Psychologically Vulnerable Witness: An Emerging Forensic Consulting Role. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol 29(1), 2001 s. 33–41.

tavalla, joka ei ole hyväksyttävää. Valmistelun pää-tavoitteena on valmistella henkilöä ilmaisemaan asiansa kuulemisen yhteydessä mahdollisimman hyvin ja tehokkaasti. Yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa valta-osa lakialan ammattilaisista koki todistajan valmistelun olennaiseksi osaksi oikeudenkäyntiin valmistelua, pääosin siksi että he pyrkivät välttämään yllätyksiä, vähentämään todistajan kokemaa ahdistusta ja edesauttamaan todistajan hyvää esiintymistä oikeudessa.² Oikeuspsykologinen valmistelu tuo oman lisäarvonsa lakimiesten jo työssään tekemään valmistelutyöhön. Toistaiseksi olen käyttänyt oikeuspsykologista valmistelua 20–30:ssä, sekä PsyJuridican että muutaman asianajotoimiston hoitamissa tapauksissa, joissa asianosainen tai asianomistaja ovat kokeneet voimakasta etukäteen jännittämistä tai pelkoa oikeuteen menosta. Kyse on ollut työoikeusjutuista, rikosasioista ja huoltoriidoista. Menetelmä on edellä mainituissa tapauksissa osoittautunut hyödylliseksi: henkilöt itse ovat kokeneet saaneensa merkittävän avun ja henkilön on arvioitu suoriutuneen kuulemisesta paremmin kuin mitä hänen osaltaan oletettiin ennen valmistelua. Haittavaikutuksia menetelmällä ei ole havaittu olevan.

Asianosaisen ja erityisesti todistajan kuulemisella on monessa oikeudenkäynnissä ja välimiesmenettelyssä ratkaiseva merkitys asian lopputuloksen osalta. Toistaiseksi suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa ei tietävästi ole lainkaan käsitelty asianosaisen tai todistajan oikeuspsykologista valmistelusta oikeudenistuntoon tai välimiesmenettelyyn. Käyttämistieteiden ja oikeustieteen välisessä dialogissa oikeussalviestintää on tarkasteltu puhetieteen alalla ja siinä yhteydessä vuorovaikutukseen,

viestintään ja ihmisten käyttäytymiseen liittyvien teemojen on yleisellä tasolla todettu olevan olennainen osa tuomioistuinten toimintaa.³ Myös ulkomainen oikeuspsykologinen tutkimus nojaa vahvasti oikeudelliseen realismiin, jonka mukaan oikeusprosessin tulos ei riipu pelkästään oikeudellista tekijöistä, vaan siihen osittain vaikuttavat myös ei-juridiset seikat ja esimerkiksi se, miten esitetyt asiat esitetään ja havainnollistetaan osapuolten toimesta.⁴ Psykologinen näkökulma suomalaisessa oikeussalissa tapahtuvaan käyttäytymiseen on korostanut oikeusjärjestelmän asettamia haasteita traumatisoituneille asianomistajille.⁵ Oikeuspsykologinen valmistelu tukee uhrisensitiivisen rikosprosessin kehitystä, mutta on sovellettavissa huomattavasti laajemmin myös muun muassa liikejuridiikan tarpeisiin. Oikeuspsykologista valmistelussa erotetaan kolme valmistelun keskeistä osaluetta: kuultavan oikeusedukaatio, oikeudellisen avustajan edukaatio sekä osapuolten vuorovaikutussuhde ja kuulemiskäyttäytyminen.⁶ Nämä osaluudet muodostavat perustan oikeuspsykologiselle valmistelulle riippumatta kuultavan henkilön oikeudellisesta asemasta.

Kuultavan oikeusedukaatio

Oikeusedukaatio on koulutuksellinen työskentelytapa, jonka tavoite on tiedon välittämisen avulla lisätä asianosaisen tai todistajan ymmärrystä oikeusprosessista ja hänen roolistaan siinä, sekä auttaa häntä tilanteeseen mahdollisesti liittyvien tunteiden käsittelemisessä. Osa tästä työstä on sitä, mitä lakimiehet perinteisesti tekevät oikeudenkäyntiin liittyvässä valmistelutyössä. Kuulemiseen valmistelun

² Roberto Aron & Jonathan L. Rosner: How to Prepare Witnesses for Trial (2 painos). West, 1998.

³ Tuula-Riitta Välikoski & Sanna Ala-Kortesmaa: Suullisuuden periaate vuorovaikutuksen näkökulmasta. Oikeus 43(2), 2014 s. 192–201.

⁴ John Heritage & Steven Clayman: Talk in Action: Interactions, Identities and Institutions (s. 176). Wiley, 2011.

⁵ Riitta Raijas: Raiskaustrauman vaikutus oikeusjärjestelmässä toimimiseen. Oikeus, 30(3) 2001 s. 357–365, Riitta Ylikomi: Kun niitä ei saa puhumaan. Vakavasti traumatisoitunut henkilö viranomaisjärjestelmässä. Teoksessa Suokas-Cunliffe, A. (Toim.) Häpeästä myötätuntoon. Näkökulmia vakavaan traumatisoitumiseen. Traumatierapiakeskus ry, 2015.

⁶ Marcus T. Boccaccini: What Do We Really Know About Witness Preparation? Behavioral Sciences and the Law, Vol 20 2002 s. 161–189.

osalta oikeusedukaatio käsittää henkilön oikeuksista ja velvollisuuksista informoimisen, hyvistä todistajataidoista kertomisen ja kuulemisen vaiheiden läpikäynnin. Oikeusedukaatio kattaa paitsi informaation antamisen asianosaiselle tai todistajalle, niin myös sen tarkastelemisen, millaisia tunteita ja ajatuksia asia hänessä herättää. Sosiaalinen jännittäminen on yleisin kuulemiseen liitetty tunne ja se ilmenee yksilöllisesti subjektiivisena tunnekokemuksena (esim. ahdistuneisuutena tai pelkona), erilaisina kognitioina (esim. ajatuksena siitä, että tulen epäonnistumaan), fysiologisena virittäytymisenä (esim. hikoilemisena), sekä käyttäytymisenä (esim. sormien hipelöintinä tai jalan vapinana). Huomion keskipisteenä oleminen, arvovaltaiseksi koetut ennestään tuntemattomat läsnäolijat, kognitiivisesti kuormittava tilanne, sekä tilanteen uutuus ja poikkeuksellisuus ovat sosiaalista jännittämistä lisääviä tekijöitä.⁷ Usein kaikki nämä tekijät ovat kuulemistilanteessa läsnä. Jännittäminen voi aiheuttaa asianosaisessa tai todistajassa vastaamisviivettä, muistamattomuutta ja ns. lukkoon menemistä, puhumisvaikeuksia kuten sekoamista sanoissa, kognitiivisia vaikeuksia kuten vaikeuksia tarkkaavaisuuden suuntaamisessa ja ajattelussa, sekä keskittymisvaikeuksia mikä voi aiheuttaa sen, että henkilö kertoo jotakin muuta, kuin mitä hänen oli tarkoitus kertoa tai hän vastaa asian vierestä. Puutteellinen tiedonsaanti valmistautumisvaiheessa ja kielteinen ennakkokäsitys todistamisesta ovat yhteydessä todistajien ennakkojännityksen kokemiseen.⁸ Tilannejännitystä puolestaan lisäävät yleisön läsnäolo, rikosasioissa syytetyn läsnäolo ja epätietoisuus ja huoli tapauksen lopputuloksesta. Jännittäminen saattaa aiheuttaa muistamattomuutta ja keskittymisvaikeuksia ja näiden vaikutuksesta sen, että

kuultava kertoo asiasta eri tavoin kuin hän on tehnyt esimerkiksi poliisikuulustelussa. Tällöin risti-riita kertomuksissa tarjoaa mahdollisuuden vastapuolelle horjuttaa todistajan kertomuksen luotettavuutta. Jännittämistä ja siihen liittyviä vaikutuksia on oikeuspsykologisen valmistelun avulla mahdollista oppia ennalta-ehkäisemään, sietämään ja käsittelemään. Olennaista kuultavan henkilön hyvän tehtävästä suoriutumisen kannalta on oppia hyväksymään jännittämistä ja oppia oman kehon ja mielen rauhoittamisen taitoja mm. hengitysharjoituksilla. Myös mielikuvaharjoituksilla on merkittävä rooli asianosaisen tai todistajan kuulemiseen kohdistuvan ennakkojännittämisen kontrolloimisessa. Näiden ohella voidaan käyttää erilaisia kehollisia rentoutumisharjoituksia. Psykoterapiassa ja urheiluvallmennuksen käytetty EMDR-menetelmä (eye movement desensitization reprocessing) soveltuu erityisen hyvin käytettäväksi tilanteisiin, joihin liittyy voimakas ennakkoon jännittäminen, ahdistuneisuus ja pelko.

Oikeusedukaation keskeisin tavoite oikeudelliselle avustajalle on vaikuttaa siihen, ettei henkilö näyttäytyisi oikeussalissa hermostuneelta, hämmentyneeltä, epätietoiselta tai ammattitaidottomalta. Esimerkiksi hyvä todistaja tietää miksi hän on todistamassa, ymmärtää mitä häneltä oikeudenkäynnissä odotetaan, tietää millaiset piirteet tekevät hänen esiintymisestään vakuuttavaa ja tiedostaa ne rajat, joiden puitteissa hän voi todistaa. Oikeusedukaation keskeisin tavoite asianosaiselle ja todistajalle on tarjota mahdollisimman hyvät edellytykset hyvälle kuulemiselle, lisätä hänen itseluottamustaan kuultavana sekä tarjota keinoja kuulemisen mahdollisesti herättämien kielteisten tunteiden hallintaan.

⁷ Merja Almonkari: Jännittäminen opiskelun puheviestintätilanteissa. Jyväskylä studies in humanities 86, 2007.

⁸ Tuulia Paulanto: ”Siinä oli se mikki ja kaikki tuijotti, niin kyllä mä mietin, että voi saakeli mihin mä oon joutunu”. Todistajien sosiaalisen jännittämisen ilmeneminen todistamiskertomuksissa. Puheviestinnän pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, Viestinnän, median ja teatterin yksikkö, 2015.

Oikeudellisen avustajan edukaatio

Asiaa ajavan oikeudellisen avustajan edukaatioissa on kyse työskentelytavasta, jonka tavoitteena on lisätä oikeudellisen avustajan ymmärrystä oikeudessa kuultavan henkilön psykologisista vahvuuksista ja mahdollisista heikkouksista oikeudessa kuulemisen osalta. Tämä kattaa muun muassa kuultavan henkilön vuorovaikutustyylin ja viestintätaitojen arvioimisen, mahdollisen traumatisoitumisen arvioimisen, persoonallisuuden ja temperamentin arvioinnin ja sen informoimisen, millaisia odotuksia ja tunteita kuuleminen on asianosaisessa ennalta herättänyt. Tässä vaiheessa tulee arvioitavaksi myös se, millaisiin kysymyksiin kuultavan henkilön kognitiivinen ja psyykinen kapasiteetti soveltuu ja millaisiin kysymyksiin asianosainen tai todistaja mahdollisesti antaisi sellaisen vastauksen, jonka vastapuoli pääsisi hyödyntämään oman tavoitteen saavuttamisessa.

Ei vain rikosasioissa, mutta myös siviiliriidoissa, hallintoasioissa ja hakemusasioissa oikeussalissa tapahtuvan vuorovaikutuksen suhteen on olennaista informoida oikeudellista avustajaa kuultavan mahdollisesta traumatisoitumisesta ja sen odotettavissa olevista vaikutuksista henkilön kuulemiseen. Rikosasioissa oikeudenistunto luo erityisesti asianomistajalle, samoin kuin usein syytetylle henkilölle, turvattomuuden kokemuksen ja henkilön traumaperäinen stressitila voi olla tällöin aktiivituuna. Tärkeätä on ymmärtää, että traumatisoituneen henkilön tiedonprosessointi stressaavassa ja traumasta muistuttavasta tilanteesta poikkeavaa normaalia ja saattaa aiheuttaa esimerkiksi kertomuksen epä johdonmukaisuutta ja niukkuutta, sekä joskus myös puhumattomuutta.⁹ Jos henkilö kokee kuulemisen epämiellyttäväksi ja ahdistavaksi, hän haluaa tilanteesta todennäköisesti mahdollisimman

nopeasti pois. Tällöin kertomuksen sisältö voi jäädä aiottua suppeammaksi. Traumaattisesta tilanteesta kertominen voi myös aktivoida voimakkaan fysiologisen stressitilan (ylivireys tai alivireys), joka tyypillisesti vaikuttaa kerronnan johdonmukaisuuteen sitä heikentävästi. Viestintätilanteen sujuvuuden kannalta on olennaista, että oikeudellinen avustaja pyrkii edesauttamaan turvallisuuden tunteen kehittymistä kuultavassa ja esimerkiksi käyttää kysymyksenasettelussaan tapahtumista sellaisia asianosaiselle tai todistajalle tuttuja käsitteitä ja sanoja, joiden avulla hän voi tuottaa kertomuksensa ymmärrettävästi, eikä koe tilannetta turvallisuuttaan uhkaavaksi ja lisätraumatisoidu asian johdosta. Oikeudelliselle avustajalle voidaan tässä yhteydessä opettaa erilaisia työkaluja, joiden avulla hän voi pyrkiä istunnossa lisäämään kuultavan turvallisuudentunnetta ja alentaa hänen stressitasoa.

Toimijoiden vuorovaikutussuhde ja kuulemiskäyttäytyminen

Oikeudenistunnossa toimijoiden keskinäinen vuorovaikutus ja kuulemiskäyttäytyminen on kolmas ja tärkein kuulemisen valmistelun osa-alue. Ihmisen ulkoinen olemus, viestintätyyli ja käyttäytyminen kuulemisen aikana vaikuttavat siihen, minkä vaikutelman hän antaa ja miten hyödyllisenä hänen kuulemistaan pidetään.¹⁰ Tässä valmistelun vaiheessa kuultavaa voidaan neuvoa pukeutumisesta, ajankäytöstä, esiintymistaidoista, verbaalista ja nonverbaalista käyttäytymisestä, sekä henkilön oman toiminnan synnyttämistä vaikutelmista. Henkilön ulkoinen olemus ja verbaaliset ilmaisut ovat usein tietoisia valintoja, toisin kuin eleet, liikkeet, äänenkäyttö ja katsekontaktin suuntaaminen.¹¹

Oikeuspsykologisen valmistelun tulisi puheviestintätaitojen osalta pyrkiä sitä, että henkilö saavut-

⁹ Ylikomi, 2015, Amy Hardy, Kerry Young, K. & Emily A. Holmes: Does Trauma Memory Play a Role in the Experience of Reporting Sexual Assault During Police Interviews? An Exploratory Study. *Memory*, Vol 17(8) 2009 s. 783–788.

¹⁰ Boccaccini 2002.

¹¹ Nikolaus Jacob, Thomas Roessing, Thomas Petersen: The Effects of Verbal and Nonverbal Elements in Persuasive Communication: Findings from Two Multi-Method Experiments. *The European Journal of Communication Research*, Vol 36(2) 2011 s. 245–271.

taisi sellaiset taidot, joiden on mm. todistajien suullisesti ja nonverbaalia viestintää tarkastelleissa tutkimuksissa todettu olevan yhteydessä siihen, että henkilöä pidetään luotettavana, uskottavana ja pätevänä. Olennaista tässä lähestymistavassa on se, miten suullinen ja nonverbaali viestintä havaitaan ja tulkitaan oikeussalissa olevien toimijoiden toimesta. Kielellisesti voimakkaalla ja vahvalla todistajalla viitataan henkilöön, joka puhuu vakuuttavasti ja itsevarmasti kun taas kielellisesti voimattomalla tai heikolla todistajalla viitataan henkilöön, jonka puhetta leimaa epävarmuus ja epäröinti.¹² Tutkimus on johdonmukaisesti osoittanut, että henkilöitä, jotka käyttävät kielellisesti vahvaa puhe-tyyliä, pidetään vakuuttavimpina, luotettavimpina, pätevimpinä, älykkäimpinä ja myös sosiaalisesti attraktiivisempina.¹³ Tulos on samansuuntainen niiden tutkimusten kanssa, jotka ovat osoittaneet että itsevarmoina esiintyviä silminnäkijätodistajia pidetään uskottavimpina ja tarkempina kuin sellaisia todistajia, joiden olemuksesta ei huoku itsevarmuutta.¹⁴ Muita todistajasta syntyvään mielikuvaan vaikuttavia verbaalisia tekijöitä ovat puheen kerronnallinen vs. sirpaleinen tyyli¹⁵ ja puheen muodollisuus.¹⁶

Kuultavan henkilön nonverbaalisen viestinnän valmistelu kattaa paitsi yleisen tiedon välittämisen

nonverbaalisen viestinnän vaikutuksista, niin myös henkilölle luonteenomaisen nonverbaalisen viestinnän havainnoinnin ja siihen liittyvän mahdollisen neuvonannon. Yleisin tässä yhteydessä esiin nouseva kysymys kuultavilla koskee tunteiden osoittamista oikeussalissa. Rikosasioissa moni asianomistaja ja joskus todistajakin on huolissaan siitä, että hän ryhtyy itkemään salissa. Valmistelun yksi tärkeä tehtävä onkin kertoa kuultavalle, että aitojen tunteiden ilmaiseminen oikeussalissa on sallittua eikä niitä tarvitse salata. Kuitenkin erityisen voimakkaita tunnelmaisuja oikeussalissa tulisi pyrkiä välttämään, sillä ne voivat aiheuttaa kielteisiä vaikutuksia.¹⁷ Kuultavaa on tärkeää ohjeistaa myös siitä, mihin katse tulisi oman puheenvuoron aikana suunnata. Oikeussaliviestintää koskevassa kirjallisuudessa ihmisen silmiä pidetään merkityksellisimpänä kasvojen piirteinä ja nonverbaalisen viestinnän informaation lähteenä.¹⁸ Todistaja, joka katsoo tuomariin puheenvuoronsa aikana luo riippumattomamman, pätevämmän ja uskottavamman vaikutelman kuin todistaja, jonka katse on suunnattu kysymyksiä esittävään oikeudelliseen toimijaan tai jonnekin muualle. Tehokas oikeussaliviestintä sisältää myös kielellistä ilmaisua vahvistavaa elekieltä, mutta ei sisällä esimerkiksi sellaisia käsi- en liikkeitä, joilla kosketellaan itseä (esim. omaa

¹² William O'Barr: *Linguistic Evidence: Language, Power, and Strategy in the Courtroom*. Academic, 1982.

¹³ Bonnie Erickson, E. Allan Lind, Bruce C. Johnson & William M. O'Barr: *Speech Style and Impression Formulation in a Court Setting: The Effects of 'Powerful' and 'Powerless' Speech*. *Journal of Experimental Social Psychology*, Vol 14(3) 1978 s. 266–279, Craig Johnson & Larry Vinson: "Damned If You Do, Damned If You Don't": Status, Powerful Speech, and Evaluations of Female Witnesses. *Women's Studies in Communication*, Vol 10 1987, s. 37–44, James J. Bradac, Michael R., Hemphill & Charles H. Tardy: *Language Style On Trial: Effects of 'Powerful' and 'Powerless' Speech Upon Judgments of Victims and Villains*. *The Western Journal of Speech Communication*, Vol 45(4) 1981 s. 327–341, John W. Wright & Lawrence A. Hosman: *Language Style and Sex Bias in the Courtroom: The Effects of Male and Female Use of Hedges and Intensifiers on Impression Formation*. *The Southern Speech Communication Journal*, Vol 48(2) 1983 s. 137–152.

¹⁴ Brian L. Cutler, Steven D., Penrod & Hedy Red Dexter: *Juror Sensitivity to Eyewitness Identification evidence*. *Law and Human Behavior*, Vol 14(2) 1990 s. 185–191, Steven D. Penrod & Brian L. Cutler: *Witness Confidence and Witness Accuracy: Assessing Their Forensic Relation*. *Psychology, Public Policy, and Law*, Vol 1(4) 1995 s. 817–845.

¹⁵ Allan E. Lind, Bonnie E., Erickson, John Conley & William M. O'Barr: *Social Attributions and Conversational Style in Trial Testimony*. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 36(12) 1978 s. 1558–1567.

¹⁶ William M. O'Barr: *Linguistic Evidence: Language, Power, and Strategy in the Courtroom*. Academic, 1982.

¹⁷ Randy T. Salekin, James R. P. Ogloff JRP, Cathy McFarland & Richard Rogers: *Influencing Jurors' Perceptions of Guilt: Expressions of Emotionality During Testimony*. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol 13(2) 1995 s. 293–305, Loretta A. Malandro & Lawrence J. Smith: *Courtroom Communication Strategies*. Kluwer, 1985.

¹⁸ Dale G. Leathers: *Successful Nonverbal Communication: Principles and Applications* (3. painos). Allyn and Bacon, 1997, Gordon D. Hemsley & Anthony N. Doob: *The Effect of Looking Behavior on Perceptions of a Communicator's Credibility*. *Journal of Applied Social Psychology*, Vol 8(2) 1978 s. 136–144.

nenänpäättä) tai lähellä olevia esineitä (esim. kynän heiluttaminen).¹⁹

Oikeuspsykologisen valmistelun yhteydessä on tärkeää huomioida sellainen henkilön käyttäytyminen, joka voi johtua jännittämisestä, tiedon salaamisesta tai tietoisesta valehtelemisestä. Todistajaa koskeva totuudessapysymisvelvollisuus ja toisaalta taas rikoksesta syytettyä koskeva vastaavan velvollisuuden puuttuminen voivat aikaansaada sen, että kertomusta arvioivat oikeudelliset toimijat kiinnittävät oikeussalissa korostuneesti huomiota niihin kuultavan käyttäytymisen piirteisiin, joita he pitävät vihjeinä mahdollisesta epärehellisyydestä. Hermostuneisuus, levottomuus ja jännittäminen ilmenevät ihmisillä tosiasiallisesti yksilöllisesti, mutta niiden merkkeinä pidetään yleensä itsen koskettelua, sormien vapinaa, jalan ”rummutusta”, äänen korkeuden nousua, huulten nuolemista tai puremista, sekä hymyilemisen lisääntymistä tai vähenemistä.²⁰ Vaikka hermostuneisuus ei välttämättä ole merkki epärehellisyydestä, tulkitaan se usein muiden ihmisten toimesta sellaiseksi.²¹ Todelisuudessa oikeuspsykologian tieteenalalla ei tunneta mitään ihmisen käyttäytymisessä havaittavissa olevaa yksittäistä signaalia, joka ihmisen valehdellessa aina esiintyisi. Tästä huolimatta ulkomailta (mm. Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa) tehdyt tutkimukset ovat toistuvasti osoittaneet, että poliiseilla, syyttäjillä ja tuomareilla ilmenee stereotyyppisiä uskomuksia siitä, että tietynlaiset käyttäyty-

misen piirteet signalisoivan kuultavan valehtelusta.²² Esimerkiksi Ruotsissa toteutetussa tutkimuksessa osoitettiin, että tuomareista 74 % uskoi kertomuksen yksityiskohtien ja johdonmukaisuuden olevan vähäisempi valheellisessa kuin tosissa kertomuksessa. Noin joka kolmas uskoi ihmisen katsekontaktin vähenevän silloin kun hän valehtelee, ja yksi viidestä oli siinä käsityksessä, että ihmisen kehon liikehdintä lisääntyy silloin kun hän valehtelee. Kuultavan oikeuspsykologisen valmistelun näkökulmasta tämä tarkoittaa sitä, että kuultavaa tulisi rohkaista kertomaan tarinansa mahdollisimman johdonmukaisesti ja siihen yksityiskohtia sisällyttäen, ja häntä tulisi kannustaa ylläpitämään katsekontaktia tuomariin ja kehottaa välttämään liiallista kehoilista liikkumista.

Kuultavan ja hänet kutsuneen tai häntä edustavan oikeudellisen avustajan viestintäsuhteen osalta valmistelun tavoitteena on mahdollisimman sujuva ja ymmärrettävä viestintäsuhteen luominen, koska sen on osoitettu sekä todistajien että vastaajien tunnetta siitä, että he ovat tulleet kuulluiksi,²³ ja se tekee todennäköisesti myös myönteisen vaikutuksen tuomariin. Oikeuspsykologinen valmistelu pyrkii edellä kuvattu tutkimustieto huomioiden edesauttamaan todistajan itsevarmaa, kerronnallista ja epämuodollista suullista esiintymistä, sekä tuomariin katsovaa ja hallitusti elehtivää nonverbaalista käyttäytymistä, jotta kuultava herättäisi vaikutelman vakuuttavasta, luotettavasta ja päte-

¹⁹ Elizabeth A. LeVan: Nonverbal Communication in the Courtroom: Attorney Beware. *Law and Psychology Review*, Vol 8 1984 s. 83–104.

²⁰ Jinni A. Harrigan & Kristy T. Taing: Fooled by a smile: detecting anxiety in others. *Journal of Nonverbal Behavior*, Vol 21(3) 1997 s. 203–221, Albert Mehrabian & Shan L. Friedman: An Analysis of Fidgeting and Associated Individual Differences. *Journal of Personality*, Vol 54(2) 1986 s. 406–429.

²¹ Bert Pryor & Raymond W. Buchanan: The Effects of a Defendant’s Demeanor on Juror Perceptions of Credibility and Guilt. *Journal of Communication*, Vol 34(3) 1984 s. 92–99, Robert K. Bothwell & Mehri Jalil: The Credibility of Nervous Witnesses. *Journal of Social Behavior and Personality*, Vol 7(4) 1992 s. 581–586.

²² Leif Strömwall & Pär-Anders Granhag: How to Detect Deception? Arresting the Beliefs of Police Officers, Prosecutors and Judges. *Psychology, Crime & Law*, Vol 9 2003 s. 19–36, Glynis Bogaard, Ewout H. Meijer, Albert Vrij & Harald Merckelbach: Strong, but Wrong: Lay People’s and Police Officers’ Beliefs about Verbal and Nonverbal Cues to Deception. *2016 PLoS ONE* 11(6): e0156615. doi:10.1371/journal.pone.0156615

²³ Tuula-Riitta Välikoski: Todistajana rikosoikeudenkäynnissä. Selvitys rikosoikeudenkäynnin viestinnällisestä luonteesta todistajan näkökulmasta. Tampereen yliopisto. Puheopin laitos, 2000, Sanna Ala-Kortesmaa & Tuula-Riitta Välikoski: Käräjätuomareiden käsitykset kuuntelemisesta. Prologi, Puheviestinnän vuosikirja 2008 s. 51–72.

västä kuultavasta. Sillä, että oikeuspsykologinen tutkimus on osoittanut, ettei esimerkiksi todistajan varmuus ole välttämättä positiivisesti yhteydessä todistajan oikeassa olemiseen,²⁴ ei ole tässä yhteydessä merkitystä. Valmistelussa voidaan hyödyntää harjoituksia, joissa todistajalle esitetään todistusta koskevia kysymyksiä ja harjoitellaan niihin annettavien vastausten verbaalista ja nonverbaalista ilmaisemista. Myös toisten toimijoiden ja erityisesti vastapuolen mahdollisesti esittämiä kysymyksiä voidaan käsitellä. Tällaisessa ammattitaitoisesti tehdyssä harjoittelussa pidetään luonnollisesti huoli siitä, että todistuksen sisältöön ei oteta kantaa eikä henkilöä ohjeisteta siinä. Asianosaiselle ja todistajalle on kuitenkin usein hyödyllistä tiedostaa ja ymmärtää, että esimerkiksi rikosasiassa vastapuolen oikeudellinen avustaja voi kuulemisen yhteydessä kyseenalaistaa kuultavan henkilön muistin toimintaa, syyttää tätä valehtelemisesta, keskeyttää tämän puheen, hyökätä verbaalisesti hänen kimppuunsa, tai laittaa sanoja tämän suuhun.²⁵

Oikeussalissa vuorovaikutusosaaminen koostuu informaation vastaanottamisesta ja prosessoimisesta, kuuntelemisesta ja havainnoinnista, sekä puheviestintäosaamisesta.²⁶ Asiantuntijatodistaja, joka ei kuuntele esimerkiksi vastapuolen kysymystä loppuun vaan ryhtyy vastaamaan siihen kesken kaiken, ei ole salikäyttäytymiseltään paras mahdollinen. Yhtä lailla epäonnistuneena salikäyttäytymisenä voidaan pitää tilannetta, jossa omaa todistajaa kuuleva oikeudellinen toimija käyttää nopea-

ta argumentaatiota pyrkiessään tehokkuuteen, mutta ei huomioi sitä, että hänen kanssaviestijänsä ei pysty seuraamaan hänen argumentaatiota, mikä puolestaan aiheuttaa usein epäröintiä vastauksissa. Myös tapa, jolla jokin kysymys esitetään, vaikuttaa siihen, miten ihminen kysymykseen vastaa. *Loftus ja Palmer* (1975) osoittivat klassisessa kokeessaan, että todistajan antama arvio autojen nopeudesta vaihteli sen mukaan, millaista ilmaisua autojen kohtaamisesta oli käytetty (autot ”osuivat”/”törmäsivät” tai ”paiskautuivat” toisiaan vasten).²⁷ Kysymyksessä olevia yksittäisiä sanoja vaihtamalla voidaan vaikuttaa ihmisten muistikuviiin tapahtumista ja saada erilainen vastaus, sekä herättää vastaajassa erilaisia tunnetiloja (esim. ”iskö syytetty puukolla asianomistajaa” vs. ”löikö syytetty puukolla asianomistajaa”). Kuulijaa usein hämmentävillä, esimerkiksi oikeudellisia käsitteitä sisältävillä kysymyksillä sekä vaikeasti ymmärrettäviä lauserakenteita (esim. ”eikö” tai ”etkö” -alkuisia) ja johdattelevia kysymyksiä käyttämällä voidaan vaikuttaa kuultavan kognitiiviseen suoriutumiseen ja siten hänen antamiinsa vastauksiin ja uskottavuuteen.

Erityisesti asiantuntijan valmistelemissa oikeudenkäyntiin on tärkeätä huomioida se, että hän osaa tarvittaessa huomioida esitetyn kysymysmuodon.²⁸ Moni asiantuntijatodistajakin käyttäytyy todistamisen yhteydessä siinä virheellisessä uskoksessa, että hänen tulee kyetä vastaamaan esitettyihin kysymyksiin täsmällisesti ja että hänen

²⁴ *Stephen D. Lindsay, Don J. Read & Kusum Sharma: Accuracy and Confidence In Person Identification: The Relationship Is Strong When Witnessing Conditions Vary Widely. Psychological Science, Vol 9(3) 1998 s. 215–218.*

²⁵ *Mark R. Kebell, Caitriona M. E. O’Kelly & Elizabeth L. Gilchrist: Rape Victims’ Experiences of Giving Evidence in English Courts: A Survey. Psychiatry, Psychology and Law, Vol 14(1) 2007 s. 111–119, Johanna Niemi-Kiesiläinen & Heini Kainulainen: Perheväkivalta ja lainsäädäntö. Teoksessa Perhe- ja lähisuhdeväkivalta. Auttamisen käytäntöjä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 35 2006 s. 115–135.*

²⁶ *Tuula-Riitta Välikoski: Oikeussali osapuolien välisen viestinnän ympäristönä. Teoksessa Anne-Maria Laukkanen & Tuula-Riitta Välikoski (toim.) Vokologiaa, puheviestintää ja muuta puheen tutkimusta. Juhlakirja Timo Leinolle. Tampere. Puheopin laitos. Raportteja 2/2001.*

²⁷ *Elizabeth F. Loftus & John C. Palmer: Reconstruction of Automobile Destruction: An Example of the Interaction Between Language and Memory. Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, Vol 13, 1974 s. 585–589.*

²⁸ *Mark R. Kebell & Shane D. Johnson: Lawyers’ Questioning: The Effect of Confusing Questions on Witness Confidence and Accuracy. Law and Human Behavior, Vol 24 (6) 2000 s. 629–641.*

tulisi tietää vastaus kaikkiin esitettyihin kysymyksiin.²⁹ Asiantuntijatodistelun määrä ja merkitys on viime vuosina lisääntynyt, mikä asettaa lisääntyneitä vaatimuksia tuomarikunnalle sen suhteen, miten asiantuntemustiedon sisältöä arvioidaan ja sen näyttöarvoa punnitaan.³⁰ Asiantuntijatodistajan merkitys voi oikeudenkäynnin lopputuloksen kannalta olla huomattava ja siksi oikeuspsykologisen valmistelun tärkeys korostuu asiantuntijoiden kohdalla. Ulkomainen tutkimus viittaa siihen, että terveysalan asiantuntijan uskottavuuteen, puolueettomuuteen ja hyödyllisyyteen todistajana vaikuttavat monet eri tekijät.³¹ Esimerkiksi kliinistä kokemusperäistä tietoa pidetään usein tuomareiden keskuudessa tärkeämpänä kuin aktuaarisin eli numeerisiin arviointimenetelmiin pohjautuvaa tieteellistä tutkimustietoa.³² Maallikkohenkilöiden on osoitettu pitävän uskottavampana kliinistä työkokemusta omaavaa asiantuntijaa, kuin sellaista asiantuntijaa, jolla on puhtaasti akateeminen tausta.³³ Suomessa tuomarit arvioivat terveysalan todistajan asiantuntijuutta ensisijaisesti asiantuntijan työkokemuksen ja todistuksessa annetun virhearvion perusteella.³⁴ Kokonaisuudessaan asiantuntijatodistajan valmistelu oikeudenistuntoon toteutetaan hyvin samoin kuin henkilön, joka esiintyy oikeudessa muussa kuin asiantuntijan roolissa. Asiantuntijan valmistelun ja erityisesti suullisen viestinnän arvioinnin keskiössä on käytännössä usein asiantuntijatiedon esittäminen tavalla, joka on maallikkotuomarille ymmärrettävä.

Erityishuomioita rikoksen asianomistajan osalta

Suomessa rikoksen uhrin sensitiiviseen kohteluun erikoistuneet järjestön kuten Rikosuhripäivystys, Raiskauskriisikeskus Tukinainen, Monika-Naiset liitto ry ja Ensi- ja turvakotien liitto tarjoavat rikoksen uhriksi joutuneelle henkilölle henkistä apua, tukea ja neuvoja, mikä osaltaan edesauttaa rikosasioissa asianomistajan valmistautumista oikeudenkäyntiin. Tämä neuvonta ja tuki tapahtuu kuitenkin käytännössä usein irrallaan asianomistajan oikeudellista asiaa hoitavasta oikeudellisesta avustajasta ja pohjautuu usein vapaaehtoistyötä tekevän tukihenkilön subjektiiviseen kokemukseen ja tietotaitoihin oikeudessa kuulemisesta. Oikeuspsykologinen valmistelu kuulemiseen on erityisen tärkeää tapauksissa, joissa on kyse ns. sana sanaan vastaan tilanteesta. Tällöin henkilön verbaalinen ja nonverbaalinen viestintä ja siitä syntynyt vaikutelma on tuomarin päätöksenteon ytimessä. Oikeudenkäyntiin valmistelu synnyttää henkilölle kokemuksen siitä, että hänen juttunsa ajaminen koetaan tärkeäksi.

Asianomistajan oikeudenkäyntiin valmistelu kattaa edellä kuvatut yleiset oikeuspsykologisen valmistelun vaiheet. Tavallista suurempi huomio tulee antaa asianomaisen mahdolliselle traumatisoitumiselle ja sen vaikutukselle kertomuksen tuottamiseen. Lisätraumatisoitumisen ennalta-ehkäisemiseksi asianomistajaa tulee valmistella erityisesti toisaalta rikoksesta syytetyn avustajan kuulemiselle ja toisaalta oikeudenistunnossa mahdollisesti

²⁹ *Gisli Gudjonsson*: The Psychology of Interrogations, Confessions and Testimony. Wiley, 1992.

³⁰ *Raimo Lahti & Jukka Siro*: Asiantuntemustieto ja asiantuntijat oikeudessa. Helsingin hovioikeus, 2011.

³¹ *Marcus T. Boccaccini, Daniel C. Murrie & Darrel B. Turner*: Jurors' Views on the Value and Objectivity of Mental Health Experts Testifying in Sexually Violent Predator Trial. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol 32(4) 2014 s. 483–495, *Richard E. Redding, Marnita Y. Flouyd & Gary L. Hawk*: What Judges and Lawyers Think About the Testimony of Mental Health Experts: A Survey of the Courts and Bar. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol 19(4) 2001 s. 583–594.

³² *Redding ym.* 2001.

³³ *Boccaccini & Brodsky* 2002, *Daniel A. Krauss & Bruce D. Sales*: The Effects of Clinical Scientific Expert Testimony on Juror Decision Making in Capital Sentencing. *Psychology, Public Policy, and Law*, Vol 7(2) 2001 s. 267–310

³⁴ *Alessandro Tadei, Katarina Finnilä, Agnetha Reite & Pekka Santtila*: Judges' capacity to evaluate psychological and psychiatric expert testimony. *Nordic Psychology*, Vol 68(3) 2016 s. 204–217.

heräävien tunteiden käsittelemiselle. Esimerkiksi seksuaalirikoksissa ei ole poikkeuksellista, että syytetyn avustaja asianomistajan kuulemisen yhteydessä avoimesti pyrkii epäilemään asianomistajan kertomuksen luotettavuutta, vähättelemään rikoksen vakavuutta tai vierittämään vastuuta tapahtuneesta asianomistajalle.³⁵ Tällaisten tilanteiden varalta on tärkeää auttaa asianomistajia opettelemaan tilanteen hallinnan säilyttämistä, koska ihmisen uhrikokemukseen jo itsessään usein liittyy kokemus itsenäisyyden ja kontrollin menetyksestä.³⁶

Huomattava osa rikosten uhreista pelkää oikeudenkäyntiä.³⁷ Uhri voi esimerkiksi pelätä sitä, että syytetty voi vahingoittaa häntä oikeussalissa fyysisesti tai psyykkisesti tai hän voi pelätä omia reaktioitaan oikeudenistunnossa tai sitä, ettei hänen kertomusta uskota. Asianomistajan valmistelun ja erityisesti tunteiden käsittelemisen osalta on tärkeää tiedostaa ja ymmärtää niitä strategioita, mitä asianomistaja käyttää tunteidensa kontrolloimisessa. Seksuaalirikosten uhreille on tyypillistä pyrkiä hallitsemaan tunteitaan oikeussalissa välttämällä tilanteesta muistuttavia ärsykeitä (esimerkiksi todistamalla sermin takaa), olemalla vuorovaikutuksessa tukijoiksi koettujen henkilöiden kanssa (esimerkiksi olemalla katsekontaktissa tukihenkilön kanssa), sekä keskittymällä pitämään itsensä ns. koossa ja säilyttämään kasvonsa.³⁸ Oikeuspsyko-

loginen asianomistajan valmistelu voi oikeusedu kaation osalta käsittää myös näiden tekniikoiden opettelemista.

Rikoksen uhrien psykoterapeuttisen hoidon osalta psykoterapeuttien keskuudessa nousee esiin toisinaan kysymys siitä, missä määrin rikosten uhreja voidaan psykoterapeuttisin keinoin hoitaa ennen oikeudenkäyntiä niin, ettei se vaikuta kielteisellä tavalla heidän esiintymiseensä oikeudessa. Kysymys on sinänsä perusteltu, koska tutkimukset ovat toistuvasti osoittaneet raiskausrikoksen uhrin tunteisuuden vaikuttavan hänen uskottavuuteen.³⁹ Tunteisuuden ja uskottavuuden välillä havaittu yhteys johtuu yleisistä odotuksista siitä, miten seksuaalirikoksen uhrin tulisi asian johdosta kokea tunteita ja erityisesti, miten hänen tulisi niitä oikeudenistunnossa ilmaista.⁴⁰ Itsevarmasti, avoimesti ja määrätietoisesti käyttäytyvä seksuaalirikoksen uhri koetaan yleensä oikeuskäytännössämme harvinaiseksi ilmiöksi, kuten Oulun kärjäoikeudessa syksyllä 2016 käsitelty insestitapaus, jossa asianomistaja ei vaatinut suljettua käsittelyä, osoitti. Seksuaalirikosten uhrien käyttäytymistä koskevat stereotypiat tai oletukset siitä, että tällaisia stereotyyppioita esiintyisi myös tuomareilla, eivät kuitenkaan voi säädellä rikoksen uhrin mahdollista psykoterapeuttisen hoidon aloittamista. Tällöin kyse olisi asianomistajan tunteisuuden manipuloimisesta pyrki-

³⁵ *Kebbell ym.* 2007.

³⁶ *Louise Ellison: Witness Preparation and the Prosecution of Rape. Legal Studies, Vol 27(2) 2007 s. 171–187.*

³⁷ *Raijas* 2001.

³⁸ *Amanda Konradi: "I Don't Have To Be Afraid of You": Rape Survivors' Emotion Management in Court. Symbolic Interaction, Vol 22(1) 1999 s. 45–77.*

³⁹ *Louise Ellison & Vanessa E. Munro: Reacting To Rape: Exploring Mock Jurors' Assessments of Complainant Credibility. The British Journal of Criminology, Vol 49 2009 s. 202–219, Geir Kaufmann, Guri C. B. Drevland, Ellen Wessel, Geir Overskeid & Svein Magnussen: The Importance of Being Earnest: Displayed Emotions and Witness Credibility. Applied Cognitive Psychology, Vol 17(1) 2003 s. 21–34, Regina A. Schuller, Balke M. McKimmie, Barbara M. Masser & Marc A. Klippenstine: Judgments of Sexual Assault: The Impact of Complainant Emotional Demeanor, Gender, and Victim Stereotypes. New Criminal Law Review, Vol 13(4) 2010 s. 759–780, Albert Vrij & Agneta Fischer: The Role of Displays of Emotions and Ethnicity in Judgments of Rape Victims. International Review of Victimology, Vol 4(4) 1997 s. 255–265, Frans Willem Winkel & Leendert Koppelaar: Rape's victim's style of self-presentation and secondary victimization by the environment: An experiment. Journal of Interpersonal Violence, Vol 6(1) 1991 s. 29–40.*

⁴⁰ Joskin tuomareiden osalta Norjassa tehty tutkimus osoitti, ettei asianomistajan tunteisuus ollut yhteydessä tuomareiden kokemukseen hänen uskottavuudestaan, *Ellen Wessel, Guri C. B. Drevland, Dag Erik Eilertsen & Svein Magnussen: Credibility of the emotional witness: A comparison of ratings by lay persons and court judges. Law and Human Behavior, Vol 30(2) 2006 s. 221–230.*

myksenä lisätä rikoksen uhrin kertomuksen uskottavuutta. Myöskään terveydenhoidon etiikan näkökulmasta katsoen usein vuosienkin odotus rikostutkinnan valmistumiseen ja oikeudenkäynnin aloittamiseen ei saa olla este tai hidaste asianomistajan psykoterapeuttisen hoidon ja esimerkiksi rikoksen herättämien tunteiden käsittelyn aloittamiselle. Tämä ei kuitenkaan estä asianomistajaa kertomasta oikeudenistunnossa että hän on saanut psyykkisiin oireisiinsa apua ja kuvaamana oireita siten, kun ne ilmenivät välittömästi rikoksen jälkeen, ennen avun saamista.

Oikeuspsykologisen valmistelun eettiset ja käytännön näkökulmat

Oikeuspsykologisen valmistelun tarkoitus ei ole pyrkiä vaikuttamaan kuultavan kertomuksen sisältöön, vaan kyse on siitä, miten asiasisältö esitetään ja miten kuultavan henkilön psykologisesta kapasiteetista huolehditaan. Psykologin pohjoismaiset ammattieettiset periaatteet velvoittavat psykologia huolehtimaan siitä, ettei hänen ammatitaitoansa ja osaamistansa käytetä näissä yhteyksissä väärin. Kokonaisuudessaan ammatitaitoisesti toteutettu oikeuspsykologinen valmistelutyö edellyttää oikeuspsykologilta hyvää ymmärrystä oikeusprosesseihin liittyvistä käytännön kysymyksistä, psykoterapeuttista taitoa tunnistaa, kohdata ja ohjata traumatisoitunuttakin henkilöä, sekä tietämystä ja ymmärrystä ihmisen tiedonkäsittelystä oikeudellisessa kontekstissa.

Asianosaisen tai todistajan oikeuspsykologisen valmistelun yhteydessä voidaan käyttää erilaisia psykologisia menetelmiä. Esimerkiksi asiantuntijatodistajan nonverbaalisen ja suullisen viestinnän uskottavuutta voidaan valmistelun yhteydessä arvi-

oida siihen erikseen kehitetyn *The Expert Credibility Scale* -menetelmän avulla.⁴¹ Tämä menetelmä käsittää 20 sellaista adjektiiviparia, joiden on todettu synnyttävän muille ihmisille vaikutelman henkilön itsevarmuudesta, miellyttävyydestä, luotettavuudesta ja tietäväisyydestä. Toinen henkilön kuulemisen arviointiin kehitetty menetelmä, *The Observed Witness Efficacy Scale*, käsittää 18 arvioitavaa kohtaa, jotka ulkopuolinen havainnoitsija täyttää arvioitavasta henkilöstä.⁴² Kolmas menetelmä perustuu todistajan tekemään itsearviointiin, liittyen hänen kykynsä hallita ja kontrolloida tunneilmaisuja sekä hänen viestintätaitoihin.⁴³ Näiden menetelmien avulla alan asiantuntija voi tuottaa asiaa hoitavalle oikeudelliselle avustajalle täsmällistä tietoa kuultavan uskottavuudesta, mikä mahdollistaa esimerkiksi samassa jutussa esiintyvien eri todistajien keskinäisen vertailemisen ja oikeuspsykologisen valmistelun kohdentamisen niihin henkilöiden osa-alueisiin, jotka kulloisessa tapauksessa katsotaan tärkeimmiksi.

Uuden ammatillisen menetelmän tai käytännön ja sen käyttöönoton tulee perustua yleiseen kokemukseen siitä, että menetelmä on hyödyllinen. Oikeuspsykologisen valmistelun hyödyllisyyttä ja mahdollisia rajoituksia tai haittavaikutuksia on tutkittu muutamissa ulkomaisissa tutkimuksissa. Keskeinen kysymys on se, mitä mahdollista hyötyä tai haittaa valmistelusta on. Esimerkiksi aiheuttaako tieto siitä, että henkilöä on valmisteltu oikeuteen, jonkinlaisen kielteisen reaktion oikeudessa toimitoissa. Ulkomainen tutkimus viittaa siihen, että tieto siitä, että rikoksesta syytettyä henkilöä on psykologisesti valmisteltu oikeudenkäyntiin, ei yleensä vähennä hänen uskottavuutta.⁴⁴ Oikeuspsykologisella valmistelulla voidaan kuitenkin vaikuttaa siihen, ettei henkilö vaikuta niin emotionaalaiselta

⁴¹ Stanley L. Brodsky, Michael P. Griffin & Robert J. Cramer: The Expert Credibility Scale: An Outcome Measure for Expert Witness Research. *Behavioral Sciences and the Law*, 28(6) 2010 s. 892–907.

⁴² Robert J. Cramer, Jamie DeCoster, Tess M. S. Neal & Stanley L. Brodsky: The Observed Witness Efficacy Scale: A Measure of Effective Testimony Skills. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(8) 2013 s. 1696–1703.

⁴³ Robert J. Cramer, Tess M. S. Neal, Jamie DeCoster & Stanley L. Brodsky: Witness Self Efficacy: Development and Validation of the Construct. *Behavioral Sciences and the Law*, 28(6) 2010 s. 892–907.

⁴⁴ Boccaccini & Brodsky 2002.

tai ilmeikkäältä, kuin mitä hän olisi tehnyt ilman valmistelua.⁴⁵ Tämän on arvioitu johtuvan siitä, että valmistelun avulla pyritään usein vähentämään valmennettavan henkilön levotonta liikehdintää todistamisen tai kuulemisen aikana, koska tämän katsotaan lisäävän sen riskiä, että henkilön tulkitaan olevan hermostunut ja siten epäuskottava.

Oikeuspsykologisen valmistelun hyötyjä voidaan tarkastella valmisteltavan henkilön, asiaa hoitavan oikeudellisen avustajan tai yleisestä prosessioikeudellisesta näkökulmasta. Oikeudellisen avustajan näkökulmasta olennaista on tieto siitä, että valmistelun on todettu lisäävän kuultavan henkilön itsevarmuutta sekä kertomuksen uskottavuutta.⁴⁶ Oikeusedukaation on puolestaan todettu lisäävän todistajankertomuksen laajuutta sekä vähentävän kertomuksessa esiintyvien virheiden määrää.⁴⁷ Tämän on arvioitu johtuvan siitä, että oikeusedukaatio lisää henkilön kognitiivista kapasiteettia vaikeasta tehtävästä suoriutumiseen.⁴⁸ Käytännössä nämä myönteiset vaikutukset ilmenevät oikeudenistunnossa kuulemisen aikana erityisesti henkilön nonverbaalisessa viestinnässä. Valmistelu myös tuottaa oikeudelliselle avustajalle tietoa kuultavan henkilön viestintään tai asiasisältöön mahdollisesti liittyvistä heikkouksista ja vahvuuksista, joka edesauttaa henkilölle esitettävien kysymysten suunnittelemista. Lisäksi valmistelu vähentää henkilön todistamisesta tai kuulemisesta vastuussa

olevan oikeudellisen toimijan ennakkohuolta siitä, miten henkilö onnistuu todistuksessaan. Se myös auttaa valmistelussa häntä kohdentamaan resursseja tapauksen juridisiin seikkoihin, sen sijaan että hänen tarvitsisi käyttää aikaa esimerkiksi etukäteisjännittämisestä kärsivän henkilön rauhoittamiseen ja vakauttamiseen ennen kuulemistilaisuutta.

Valmistelun kohteena olevan henkilön näkökulmasta onnistunut valmistelu tuottaa hänelle tietoa kuulemistilanteesta, vähentää hänen kokemaa jännitystä ja ahdistusta, kehittää hänen viestintätaitoja, lisää hänen luottamusta siihen, että oikeudellinen avustaja kokee tärkeäksi hänen kuulemisen ja vähentää kuulemisesta lisätraumatisoitumisen riskiä. Jo pelkästään oikeusedukaatioon keskittyvä valmistelu koetaan yleensä todistajien toimesta hyödylliseksi ja edesauttavan kysymyksiin vastaamista sekä kohottavan itsetuntoa.⁴⁹ Ulkomailla tehty tutkimus raiskattujen henkilöiden keskuudessa osoittaa, että oikeusedukaatioon painottunut valmistelu vähensi merkittävästi heidän oikeudenkäynnistä ennakkoon kokemaa ahdistusta. Ne raiskauksen uhrit, joita oli valmisteltu oikeudenkäyntiin vain vähän, kokivat useammin oikeusprosessin kielteisellä tavalla ja kokivat vihaa, pelkoa ja turhautumista oikeuslaitosta ja -järjestelmää kohtaan ja olivat myös defensiivisempiä kuulemisen hetkellä.⁵⁰ Asianomistaja, joka ei ole tietoinen oikeusprosessin kulusta ja omista oikeuksistaan on alt-

⁴⁵ *Marcus T. Boccaccini, Trina Gordon & Stanley L. Brodsky: Witness Preparation Training With Real and Simulated Criminal Defendants. Behavioral Sciences and the Law, Vol 23(5), 2005 s. 659–687.*

⁴⁶ *Gary L. Wells, Tamara J. Ferguson & RC Lindsay: The Tractability of Eyewitness Confidence and Its Implications for Triers of Fact. Journal of Applied Psychology, Vol 66(6) 1981 s. 688–696, Nicholas P. Spanos, Celia A., Quigley, Maxwell I. Gwynn, Richard L. Glatt & Arthur O. Perlini: Hypnotic Interrogation, Pretrial Preparation, and Witness Testimony During Direct and Cross-Examination. Law and Human Behavior, Vol 15(6), 1991 s. 639–653, Boccaccini, Gordon & Brodsky 2005.*

⁴⁷ *Jacqueline M. Wheatcroft & Louise Ellison: Evidence in court: Witness Preparation and Cross-Examination Style Effects on Adult Witness Accuracy. Behavioral Sciences and the Law, Vol 30(6) 2012 s. 821–840.*

⁴⁸ *Graham F. Wagstaff, Jacqueline Wheatcroft, Jon C. Cole, Joana Brunas-Wagstaff, Victoria Blackmore & Andrew Pilkington: Some Cognitive and Neuropsychological Aspects of Social Inhibition and Facilitation. European Journal of Cognitive Psychology, Vol 20(4) 2008 s. 828–846.*

⁴⁹ *Wheatcroft & Ellison 2012.*

⁵⁰ *Amanda Konradi: Creating Victim-Centered Criminal Justice Practices for Rape Prosecution. Teoksessa Mark Peyrot & Stacy Lee Burns (Toim.) New Approaches to Social Problems Treatment (Research in Social Problems and Public Policy, Vol 17) Emerald Group Publishing Limited, 2010 s.43–76.*

tiimpi lisätraumatisoitumiselle oikeudenkäynnin aikana. Valmistumattomuus voi oikeudessa ilmetä tilanteen hallitsemattomuutena erityisesti silloin, kun rikoksesta syytetyn puolustus kuulee asianomistajaa. Tilanteeseen liittyvä asianomistajan jännittäminen ja hermostuneisuus voidaan tällöin tulkita virheellisesti osoituksiksi epärehellisyydestä.⁵¹

Prosessioikeudellisesta näkökulmasta arvioituna huomionarvoista on se, että esimerkiksi Isossa-Britanniassa oikeuslaitos on antanut tukensa kuultavan henkilön oikeuspsykologiselle valmistelulle.⁵² Tämä tuki on perusteltu ennen kaikkea sillä, ettei kuultavaksi tulevan henkilön tulisi kärsiä siitä, ettei hän ymmärrä mitä oikeudenkäynnissä käytännössä tapahtuu eikä kuultavaksi tuleminen saisi aiheuttaa hänessä huomattavaa psykologista stressiä ja ahdistusta. Tällainen eettinen näkökulma kuultavan oikeuspsykologiseen valmisteluun pyrkii tuomioistuimen maineen, kuultavan hyvinvoinnin ja tuloksen laadun edistämiseen. Oikeudenkäynnin toteutumisen näkökulmasta se, että kuultavan henkilön viestinnälliset taidot todennäköisesti kehittyvät valmistelun myötä, on pelkästään myönteinen seikka. Tämä lisää kertomusten informaatioarvoa ja kohottaa todistusten laatua. Esimerkiksi asiantuntustieto tulee välittää siten, että tuomari kykenee arvioimaan sen sisältöä ja punnitsemaan sen näyttöarvoa. Jos ratkaisun perusteeksi hyväksytään väärin tulkittua tietoa, virheellistä tai puutteellista asiantuntijatietoa tai oleellista asiantuntijatietoa ei ole lainkaan esitetty, kärsii ratkaisun oikeellisuus. Todistajien osalta valmistelu edesauttaa myös sitä, että ennakoitu todistajien kuulemisen kesto toteu-

tuu oikeudenistunnossa ja että todistajan kertomuksen sisältö pysyy todistusteemassa. Nykyisellään todistamiselle myönnetty kesto tai todistusteema tulee käytännössä harvoin todistajan itsensä tietoon eikä oletettavaa ole, että hän osaisi sitä itse kysyä.

Lopuksi

Ihminen luo tulkintoja ja odotuksia toisten ihmisten piirteistä, luonteesta ja käyttäytymisestä hyvin pienten vihjeiden varassa, eivätkä tuomarit, syyttäjät tai oikeudelliset avustajat ole vapaita tästä ihmisen evolutiivisesta taipumuksesta havainnoida muita. Jo yksinomaan ihmisen kasvopiirteet vaikuttavat siihen, luoko henkilö luotettavan tai pätevän ensivaikutelman itsestään.⁵³ Tämä ensivaikutelma syntyy havainnoijan aivoissa spontaanin, intuitiivisen ja automatisoidun prosessoinnin seurauksena alle kymmenesosasekunnissa ja se on yleensä myös hyvin pysyvä. Kasvoja pidetäänkin niin tärkeänä informaation lähteenä, että Kanadan korkein oikeus on antanut päätöksen, jonka mukaan tuomareiden ja valamiesten tulee nähdä todistajan kasvot. Näin siitä huolimatta, että ensivaikutelma ihmisen luotettavuudesta kasvopiirteiden perusteella ei tutkimusten valossa ole itsessään luotettava.⁵⁴ Eräässä tutkimuksessa koehenkilöille näytettiin merkittävän humanitaarisen palkinnon saajien ja Yhdysvaltojen etsityimpien rikollisten kasvojen kuvia ja he luokittelivat kuvien perusteella oikein vain 60 % näistä henkilöistä.⁵⁵

Ihminen käsittelee tietoa ja luo tulkintoja toisen ihmisen käyttäytymisen taustalla vaikuttavista teki-

⁵¹ Miron Zuckerman, Richard Koestner & Robert Driver: Beliefs about cues associated with deception. *Journal of Non-verbal Behavior*, Vol 6(2) 1981 s. 105–114.

⁵² Wheatcroft & Ellison 2012.

⁵³ Janine Willis & Alexander Todorov: First Impressions. Making Up Your Mind after a 100-Ms Exposure to a Face. *Psychological Science* 17, 2006 s. 592–598.

⁵⁴ Nicholas O. Rule, Anne C. Krendl, Zorana Ivcevic & Nalini Ambady: Accuracy and Consensus in Judgments of Trustworthiness From Faces: Behavioral and Neural Correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 104(3) 2013 s. 409–426.

⁵⁵ Stephen Porter, Laura England, Marcus Juodis & Leanne ten Brinke: Is the Face a Window to the Soul? Investigation of the Validity of Intuitive Judgments of the Trustworthiness of Human Faces. *Canadian Journal of Behavioural Science*, Vol 40(3) 2008 s. 171–177.

jöistä sen perusteella, miten havaittu käyttäytyminen vastaa hänen odotuksiaan.⁵⁶ Oikeuspsykologinen tutkimus on muun muassa osoittanut, että rikostutkijat pitävät vähemmän luotettavana ja uskottavana todistajaa, jonka todistus ei tue heidän tutkintalinjaansa, kuin sellaisen todistajaa, jonka kertomuksen sisältö tukee tutkintalinjaa.⁵⁷ Kuultavan oikeuspsykologisen valmistelun keskiössä on ensisijassa tieto siitä, miten oikeussalissa päättävältä käyttävät tuomarit havaitsevat ja tulkitsevat ihmisten käyttäytymistä ja käyttävät tätä tietoa päätöksentekonsa tueksi. Toiseksi oletukset myös muiden osallisten, eli syyttäjien ja oikeudellisten avustajien tulkinnasta ovat tärkeitä, koska heidän tulkintansa vaikuttavat heidän käyttäytymiseen vuorovaikutussuhteessa asianosaiseen. Oikeuspsykologinen valmistelu tuottaa parhaimmillaan uutta tietoa sekä henkilölle itsellensä että hänet oikeuteen kutsuneelle lakimiehelle tai syyttäjälle. Syyttäjä tyypillisesti näkee asianomistajan ja todistajan ensimmäistä kertaa vasta oikeussalissa.⁵⁸ Syyttäjien kokemusten mukaan heidän työnsä toiseksi vaikein viestintätehtävä (loppulausunnon esittämisen jälkeen) on todistajan kuuleminen siksi, että todistajien viestintäkäyttäytymisen ennalta arvioiminen on niin vaikeata.⁵⁹ Todistajan oikeuspsykologinen valmistelu osana oikeudenkäynnin valmistelua helpottaa kuulemistä.

Oikeudessa kuultavan henkilön ulkoisen olemuksen, viestinnän, salikäyttäytymisen, ja tunneilmaisujen vaikutus tuomarin päätöksentekoon vaihtelee todennäköisesti jonkin verran riippuen muun muassa käsiteltävänä olevan tapauksen luonteesta,

näytöstä ja kirjallisesta todistelusta, erilaisista tilanetekijöistä sekä tuomarin kokemuksesta ja persoonallisuudesta. Myös tapauksen ja oikeussalissa syntyneiden tilanteiden herättämät tunteet tuomarissa vaikuttavat väistämättä oikeudelliseen päätöksentekoon.⁶⁰ Ihmisen oikeussalikäyttäytymisen uskottavuuden on katsottu vaikuttavan eniten tilanteissa, joissa informaation vastaanottajalla on haasteita informaation sisällön ymmärtämisessä tai vastaanottamisessa.⁶¹ Nämä haasteet voivat liittyä motivaatiotekijöihin (tuomari ei ole motivoitunut kuulemaan todistajaa), tilanetekijöihin (tuomari on väsynyt kuulemaan todistajaa) tai älyllisiin tekijöihin (tuomari ei ymmärrä todistajakertomuksen sisältöä). Näin ollen vaativaa asiantuntijuutta ja ymmärrystä edellyttävää asiaa kertovan asiantuntijatodistajan todistuksessa tämän uskottavuudella voi olla suurempi merkitys tuomarin päätöksentekoon kuin tilanteessa, jossa todistuksen sisältö on helposti tuomarin ymmärrettävissä. Informaation sisällön ymmärtämisen lisäksi oikeudelliseen päätöksentekoon vaikuttaa ymmärrys ihmisen kognitiivisen kapasiteetin tilannesidonnaisista rajoituksista. Kuultavan uskottavuusongelmaa ei saisi esiintyä siitä johtuen, etteivät oikeudelliset toimijat ole huomioineet rikoksen uhrien osalta traumatisoitumisen mahdollista vaikutusta oikeussalikäyttäytymiseen.⁶² Ammattitaidolla toteutetulla oikeuspsykologisella valmistelulla voidaan merkittävästi vähentää huonon suoriutumisen riskiä kuulemisissa, samoin kuin edistää kuultavien henkilöiden psyykkistä hyvinvointia oikeusprosessin aikana. Oikeusprosessissa kuulemisen näkökulmasta toi-

⁵⁶ Kari Edwards & Edward E. Smith: A Disconfirmation Bias in the Evaluation of Arguments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 7(1), 1996 s. 5–24.

⁵⁷ Karl Ask, & Pär Anders Granhag: Motivational Bias in Criminal Investigators' Judgments of Witness Reliability. *Journal of Applied Social Psychology*, 37, 2007 s. 561–591.

⁵⁸ Päivi Honkatukia: Uhrin rikosprosessissa. haavoittuvuus, palvelut, kohtelu. *Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia* 252, 2011.

⁵⁹ Välikoski & Ala-Kortesmaa 2014

⁶⁰ Andrew J. Wistrich, Jeffrey J. Rachlinski & Chris Guthrie: Heart Versus head: Do Judges Follow the Law or Follow Their Feelings. *Texas Law Review* Vol 93(4) 2015 s. 855–923.

⁶¹ Boccacini 2002

⁶² Ylikomi 2015, Honkatukia 2011

veena ja tavoitteena on saada kuultavalta mahdollisimman aito ja kattava kertomus niistä seikoista, joilla on merkitystä, kun arvioidaan esillä olevaa juttua. Oikeuspsykologinen valmistelu oikeudenistuntoon palvelee tätä tavoitetta. Se edellyttää dialogia ja yhteistyötä käyttäytymistieteilijöiden ja oikeudellisten toimijoiden välillä, mikä puolestaan edistää sellaisten käytäntöjen ja menetelmien käyttöönottoa, jotka mahdollistavat sen, että henkilön

kuulemisella päästään mahdollisimman lähelle sitä optimitilaa, johon kuulemisella kulloinkin pyritään. Oikeuspsykologian näkökulmasta valmistelun tehtävänä on auttaa tuomaan ihmisestä parasta itseään esiin kuulemistilanteessa.

Helinä Häkkänen-Nyholm